

อมิตตดา : นางผู้ก่อวิฤกรรม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สายวรุณ น้อยนิมิตร*

มหาเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องที่เราจักกันแพร่หลายในสังคมไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เนื้อเรื่องดำเนินตามมหานิบาดชาดก¹ กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ในพระชาตินี้พระโพธิสัตว์ทรงบริจาคทรัพย์สมบัติ พระกุมารทั้งสองและพระมเหสีของพระองค์ ถือว่าเป็นการตั้งสมณูปการมีจนเกือบเต็มเปี่ยม จนได้มาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุสัมโพธิญาณข้ามพ้นวัฏสังสารในพระชาติสุดท้าย

เรื่องราวการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรนี้ ได้เป็นแบบอย่างแก่ผู้เป็นกษัตริย์หลายพระองค์ จากหลักฐานในจารึกวัดป่ามะม่วง ได้กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาลิไทว่า พระองค์ทรงดำเนินรอยตามพระเวสสันดร ดังที่ปรากฏข้อความว่า “...มีการกระทำอันเป็นอุกฤษ์งามยามดี...ในทานบารมีก็เหมือนพระเวสสันดร ในปีญาบารมี (ก็เหมือนพระมหอสถ) ในศีลบารมี ก็เหมือนพระศีลวราช อันท่านผู้รู้ควรสรรเสริญ...”²

การบริจาทานที่สมบูรณ์ย่อมต้องมีองค์ประกอบสำคัญคือผู้ขอ ภิกขาจารย์ผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดคือชูชก พรานหมันขอทานชาวเมืองกลิงคราฐ เมื่อชูชกทราบข่าวการบำเพ็ญตนเป็นผู้บริจาคมหาทานของพระเวสสันดรจากนางอมิตตดา ชูชกก็รีบเดินทางไปยังเขาวงกตเพื่อขอสองกุมารไปเป็นทาสรับใช้ภรรยาของตน แม้ว่าพระเวสสันดรจะพระราชทานสองกุมารให้แก่ชูชกด้วยความเต็มพระทัยยิ่ง แต่ด้วยความกตัญญูและหยาบช้าของชูชก จนถึงกับกล้าเขี้ยวตีสองพระกุมารต่อพระพักตร์

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม

ศศ.บ. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร

อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ.ค. (ภาษาไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ของพระราชบิดา ก็ทำให้พระองค์เสียพระทัยถึงกับกรรแสง ต่อมาพิโรธและคิดจะทำร้ายชูชก ภายหลังจึงทรงได้สติและดับอารมณ์โกรธลงได้

ชูชก จึงเป็นตัวละครปฏิปักษ์ (antagonist) ของเรื่อง ขณะเดียวกันยังเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้เกิดปมขัดแย้ง (conflict) ขึ้นในพระทัยของพระเวสสันดร ซึ่งในที่สุดพระองค์ก็ทรงดับกิเลสที่เกิดขึ้นได้ นับเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือการชนะใจตนเอง นอกจากนี้ ชูชกยังทำหน้าที่เป็นตัวละครดำเนินเรื่องที่สำคัญ คือทำให้พระราชนัดดาทั้งสองได้พบกับพระเจ้ากรุงสญชัย และนำเรื่องไปสู่เหตุการณ์ในตอนท้ายเรื่องอีกด้วย คือพระเจ้ากรุงสญชัย พระนางผุสดีและข้าราชการบริวารทั้งหลายไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับเข้าเมือง

เนื้อเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก จบลงขณะที่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องราวของนางอมิตตดาอีกเลย หรือถ้าจะกล่าวให้ชัดก็คือ ชื่อของนางมิได้ปรากฏอีกนับตั้งแต่ชูชกออกเดินทางจากหมู่บ้านทุนวิฐูไป ยังเขาวงกต และแม้แต่ตอนชูชกตาย ก็ไม่อาจตามหาญาติเพื่อแจ้งข่าวและมารับสมบัติของชูชกได้

ชื่อของนางอมิตตดาปรากฏอีกครั้งในตอนที่เป็นประชุมชาดกหรือในส่วนที่เรียกว่า*สโมธาน*^๖ กล่าวว่านางอมิตตดานั้นมาเกิดเป็น*นางจัญจมาณวิกา* ซึ่งผู้ที่ศึกษาพุทธประวัติย่อมคุ้นเคยกับชื่อและพฤติกรรมของนางผู้นี้เป็นอย่างดีว่านางเป็นสาวิกาของพวกเดียรถีย์ นางได้อาศัยรูปโฉมของนาง “ทำลาย” กิตติศัพท์และภาพลักษณ์ของพระบรมศาสดา ด้วยการทำให้ว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธเจ้า นางด่าว่าพระพุทธองค์ท่ามกลางธารกำนัลด้วยถ้อยคำเท็จ จนท้าวสักกะร้อนอาสน์ทรงบัญชาให้เทพบุตรแปลงเป็นหนูกัดเชือกที่ผูกไม้ท่อนและบันดาลพระพายให้กระพือพัด และในที่สุด นางก็ถูกรุณีสืบด้วยโทษที่ใส่ความพระพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำเท็จนั้น^๗

หากเปรียบเทียบบทบาทของนางอมิตตดากับนางจัญจมาณวิกาแล้ว อาจเห็นว่านางอมิตตดาไม่ได้เป็นหญิงที่มีจิตใจและมีพฤติกรรมชั่วร้ายดังพฤติกรรมของนางจัญจมาณวิกา นางอมิตตดาน่าจะมีพฤติกรรมกลับกันคือ เป็น “ตัวช่วย” ให้พระเวสสันดรได้ส่งสมทานบารมีขั้นสูง คือปุตตทานมากกว่าจะเป็นฝ่ายปฏิปักษ์เสียด้วยซ้ำ เพราะนางได้ทำหน้าที่เป็น “ผู้สื่อสาร” ของเทพดาผู้คอยช่วยเหลือพระเวสสันดร จึงเป็นที่น่าแปลกใจว่า เหตุใดพระอรธกถาจารย์จึงให้นางอมิตตดาผู้เคยเป็นคนดีในชาติก่อน กลับชาติมาเป็นนางจัญจมาณวิกา ผู้มีจิตใจชั่วร้าย กบคนพาล คือพวกเดียรถีย์ เป็นมิตรและเต็มใจที่จะเสนอตัวเป็น “เครื่องมือ” ไปทำลายชื่อเสียงและบารมีของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งชะตาชีวิตของนางถูกลงโทษทัณฑ์ด้วยผลของวชิกรรมอย่างหนัก ด้วยการถูกรุณีสืบไปสู่*อเวจิมหานรก*^๘ ในท้ายที่สุด

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายจะศึกษาบทบาทและความสำคัญของนางอมิตตดา ในมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งอาจทำให้เห็นว่านางอมิตตดาเป็นตัวละครสำคัญที่มีบทบาทเป็นปฏิบัติของทั้งพระเวสสันดรและชูชกผู้เป็นสามี และหากพิจารณาเรื่อง “หน้าที่” และ “กรรม” แล้ว อาจเห็นว่านางได้สั่งสมความประพฤติดีความดีที่ของภรรยาชาติแล้วชาติเล่า รวมทั้งมีเจตนาที่จะก่อวัฏฏกรรม การกระทำเหล่านี้เองที่น่าจะส่งผลให้นางอมิตตดาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกา และต้องโทษทัณฑ์ไปสู่มหาวงเวจรรออย่างสาสมในที่สุด

อมิตตดา : “นางผู้ไม่ทำให้มิตรเดือดร้อน”

เรื่องราวของนางอมิตตดานั้นปรากฏอยู่ในกัณฑ์ชูชก โดยกล่าวถึงพราหมณ์ชราชูชกได้นำทรัพย์สินที่ขอกทานได้มาฝากไว้กับบิดามารดาของนางอมิตตดา เมื่อบิดามารดา นำทรัพย์สินนั้นไปใช้จนหมด ทั้งสองจึงต้องยกนางอมิตตดามอบให้แก่ชูชกแทนทรัพย์สินเหล่านั้น เมื่อชูชกเห็นนางก็พอใจที่จะเลี้ยงดูนางในฐานะภรรยา ส่วนนางอมิตตดานั้นก็มีได้รังเกียจด้วยยอมรับว่าเป็นกรรมของตนและบิดามารดา นางจึงตอบแทนพระคุณของบิดามารดาด้วยการปฏิบัติตามเป็นอย่างดี หากพิจารณาชื่อของนางอมิตตดา หรือในภาษาบาลีว่า “อมิตตตาปนา” แล้ว จะเห็นว่าผู้ประพันธ์ตั้งใจจะให้นางผู้นี้มีชื่อที่แปลได้ว่า “นางผู้ไม่ทำให้มิตรเดือดร้อน”⁷ ดังนั้น นางอมิตตดาจึงได้ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาของนางกับมิตรอย่างชูชกให้หายโกรธแค้นและยังทำให้มิตรของบิดามารดาของนางผู้มีความสุขตามอัธยาศัย

ใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก ได้กล่าวถึงนางอมิตตดา เมื่อบิดามารดาขนางให้แก่ชูชกว่า

สา อมิตตตาปนา ส่วนว่านางอมิตตดานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสีย
ชาติ คิดว่าตัวเป็นทาสมิได้นึกว่าเป็นสาวได้ผิวแก่ คิดแต่ว่าทุกข์ของพ่อแม่
กรรมแล้วก็ตามกรรม สมมา ปฏิษุติ เจ้าก็หาหุงต้มดักคำทุกคำเข้า ไม่ขวย
เงินละลายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มีให้เดือน ทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้
ว่า ทั้งฟันเจ้าก็หัก ทั้งผักเจ้าก็หา เฝ้าปฏิบัติเฝ้าชราทุกวันแลเวลานั้นแล (73)

นางอมิตตดานับว่าเป็นธิดาที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา ยิ่ง นางถือว่่าที่ต้องมาอยู่กับเฝ้าชราชูชกนั้นเป็นเพราะ “กรรม” ของคนที่จำจะต้องปลดเปลื้องทุกข์ให้แก่บิดามารดา ในมหาเวสสันดร-

ชटक ฉบับอีสานได้ขยายความเรื่อง “กรรม” ของนางอมิตตาว่า “ส่วนดั่งนางอมิตตาผู้โงมงามบริสุทธิ์ มันได้เฝ้าพิรุณเป็นศิว เหตุมันได้เอาดอกบัวบานหีบแล้วเมื่อบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อยามค่ำคล้อยบุญน้อยแลแต่่า จึงได้ศิวเฝ้าพ่าสามชาว”⁹ ข้อความนี้ พระอรธกถาจารย์ท่องถีนคงขยายความสาวขึ้นไปถึง “เหตุ” ที่นางอมิตตาต้องมาเป็นภรรยาของเฒ่าชुक ว่าเพราะนางได้ถวายดอกบัวที่เริ่มโรยแล้วแต่พระปัจเจกพุทธเจ้า นางจึงมาได้สามีในวัยกว่าหกสิบเช่นเฒ่าชุกนี้

หากพิจารณา “กรรม” หรือเหตุตามข้อความข้างต้นนี้ จะเห็นคติความเชื่อของคนไทยว่าผู้ที่ได้รับความทุกข์นั้น เป็นเพราะ “กรรม” บันดาลให้เป็นไป หากพิจารณาถึงความหมายในพุทธศาสนาแล้ว คำนี้แปลว่าการกระทำประกอบด้วยเจตนาเป็นพื้นฐาน บางครั้งพระพุทธองค์จึงตรัสว่าเจตนา นั้นเองเรียกว่ากรรม ดังในพุทธพจน์มีว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลตั้งใจแล้ว หรือคิดแล้ว ย่อมกระทำกรรมทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ”¹⁰ แต่การที่นางอมิตตาได้สามีชราอย่างเฒ่าชุกนั้นก็อาจแย้งได้ว่ามิใช่เป็นกรรมของนางโดยตรง แต่เป็นกรรมที่บิดามารดาของนางก่อไว้ ทำให้นางผู้เป็นธิดาจำต้องรับกรรมนั้นด้วย ดังที่ในอุพกัมมวิภังคสูตร¹¹ กล่าวไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูภรรมาณพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้”

นางอมิตตาจึงจำต้องรับกรรมอันเป็นทั้งของตนและของบิดามารดาด้วยการเป็นภรรยาธิบดีใช้สามีชราชุก และนางก็เต็มใจทำหน้าที่ของภรรยาได้เป็นอย่างดี ตามบทบัญญัติในคัมภีร์มฆุทธรมศาสตร์¹² ซึ่งเป็นข้อกำหนดหน้าที่ของบุคคลต่างๆ ในสังคม สำหรับหน้าที่ของภรรยาใน มฆุทธรมศาสตร์ ได้ระบุถึงความรับผิดชอบการงานต่างๆ ภายในบ้าน โดยเฉพาะการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งต้องปรนนิบัติสามีมิให้ขาดตกบกพร่อง นอกจากนี้ภรรยายังมีหน้าที่เชื่อฟังสามี ดังที่ใน มฆุทธรมศาสตร์¹³ กล่าวว่า

กับชายที่บิดาหรือพี่ชายของเธอยกให้โดยความเห็นชอบของบิดา
เธอฟังเชื่อฟังเขาตลอดชีวิต แม้อย่าแล้วก็ต้องปฏิบัติเช่นนั้น
แม้ประพฤดิเลว มัวเมาในการเล่น หรือขาดคุณสมบัติที่ดี
ภรรยาที่ดีพึงบูชาสามีดุจเทพเจ้าโดยสม่ำเสมอ

สตรีที่ประพฤดิเช่นนี้คือยอมศิโรราบทั้งใจ วาจาและกาย จักได้รับความ
ความสรรเสริญในโลกนี้ และได้อยู่ร่วมกับสามีในโลกหน้า

กล่าวได้ว่านางอมิตตดาทำหน้าที่เป็นภรรยาที่ดีของเหล่าราชบุรุษ จนพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านทุนวิฐต่างไม่พอใจภรรยาของตน และยกนางอมิตตดาเป็นต้นแบบของภรรยาที่ดี พราหมณ์เหล่านั้นจึงดำไว้ให้ภรรยาของตนปฏิบัติตัวอย่างนางอมิตตดาบ้าง บรรดาภรรยาของพราหมณ์ทั้งหลายเกิดความโกรธแค้นนางอมิตตดา มารุมด่าประณามนาง โดยเฉพาะการตอกย้ำที่นางมีสามีชรา และใช้ถ้อยคำขู่ขู่ให้นางมีสามีใหม่ ว่า

พหฺรา ตฺวํ เออเจ้าก็ขี้ระเร่ร่นครุณี อภิรูปา ทรงลักษณะราศีโสภาคย์แมกแล้ว หรือจะหายากที่สามี รูปวดี มีรูปราศีเป็นโคกทรัพย์ แม้อย่าคิดเลยนะที่ว่า จะอาภัพฟังพี่ว่า ปุริสถานภิปติดา พี่กลัวแต่ว่าเหล่าชายนั้นมันจะฉาวน่าชอบใจเจ้า ไยจะมาขึ้นแค้นอยู่ด้วยอ้ายโทนเหล่าทนทุกขเวทนาแม่ไปเสียเถิดคิดก็ว่า เชื้อพี่เถอะนะเจ้า แม่จะมาด้านคือคิงทิ้งโครงเปล่าให้เขาร้องแรก แม่จะมาแบกความอายนี้ไม่ขายหน้าหรือแม่จะมาเป็นกระสือเสียวหงส์ แม่จะมารักคิงนี้หรือกว่าเหี้ย แม่จะมารักเหานี้หรือกว่าผม จะมารักลมนี้หรือกว่าน้ำ จะมารักถ้ำนี้หรือกว่าเรือน จะมารักเดือนนี้หรือกว่าตะวันเออแม่จะมารักออเฒ่านี้ยิ่งกว่าตัวเล่า คุณก็โอดเจ้าชั้วชวนซังน้ำหน้า (78)

ถ้อยคำข้างต้น นางพราหมณ์ทั้งหลายจึงใจรุมว่ากล่าวให้นางอมิตตดาเจ็บใจ ตอกย้ำปมด้อยที่นางได้สามีชราภาพ และยังประชดประชันด้วยความที่กล่าวต่อจากนี้ว่า “**คจฺจ ญาติกุเณ** ไปเสียเถอะนะนางอมิตตดา เจ้าอย่าอยู่ฟังพี่ว่า **ไปหาญาติกาที่เขามิมีความเอ็นดู ให้เขาหาหัวให้ใหม่ ให้มันแก่กว่า** ออตาแลปู่ **จะได้ประชันคู่กับออเฒ่า**” (83) นางอมิตตดาโศกเศร้าสะเทือนใจมาก นางร้องให้พาลโกรธเหล่าบุรุษ เมื่อกลับถึงบ้านพบสามี ชูชกถามว่าเหตุใดนางจึงร้องไห้ นางจึงแสดงกิริยา “**กระที่บ** **เท้าสะเทือนสะท้าน กลับเคืองชุ่นงุ่นง่านเอาออเฒ่า แล้วบอกเล่าเนื้อความพลาง...**” ว่า

น เต พฺราหฺมณ คจฺจณมิ ออพราหมณ์เอ๋ยออพราหมณ์เฒ่า ที่นี้แลหนามันฉาวจวนขึ้นแล้วที่คืนท่า แต่วันนี้ออเฒ่าอย่าพักว่าต่อไปเลย กูจะนั่งนั่งเถิดเลยไม่นำพา ทั้งหุงข้าวบั้งปลาหาไฟ ไฟ กูจะทำไปโยให้เหนียวมือ ทั้งแผ่นดินดินท่าหรือกูมิอยากไปอย่ากราย กูจะนั่งแบกความอายไปโยมี

ฉินเฉน ปตินา สห ภูแค้นแต่มั่นว่าภูนี้้อัจใจจำเป็นจำมามีผัวแก่
 แพบจะเป็นพ่อของพ่อตัวก็ว่าได้ พราหมณ์เฮ้ย ภูายเขานี้กระไรเลย อายเสีย
 จริงๆ แพบประหนึ่งว่าจะกลั่นใจนิ่งตายเสียก็ว่าได้ ทั้งนั้นทั้งนี้ก็เพราะใครเล่า
 สิหว่า เพราะออเผ่าชราเนี้ยมันไม่เจียมตัว ทำเป็นหนุ่มน้อยระริกระริวะระเรอเร้า
 มันจึงและไ้ชุกเอาโคตรเค้าขึ้นค่อนว่านี่หรือทุกอัน (84)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นว่า นางอมิตตคาโกรธแค้นบรรดานางพราหมณ์มาก ทั้งที่ตน
 ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหน้าที่ของภรรยาที่ดีแล้ว รวมทั้งนางโกรธแค้นชะตากรรมของตนที่ต้องมา
 สามีเผ่าชราเช่นชุก นางพราหมณ์ทั้งหลายยกเอา “ปมด้อย” ที่นางอมิตตคาเก็บกดไว้มาเป็นประเด็น
 คำว่าให้นางเจ็บช้ำน้ำใจเมื่อถูกรุมบริภาษเช่นนี้ นางก็ไม่อาจควบคุมอารมณ์ได้ สิ่งที่นางเก็บกดเอาไว้
 ก็ระเบิดออกมา สามีเผ่าชราจึงกลายเป็นคนผิดแต่เพียงผู้เดียว

นางอมิตตคา : “ผู้สื่อสาร” ของเทพดา

นางอมิตตคาได้เปลี่ยนพฤติกรรมจากเดิมไปมาก นางมิได้ทำหน้าที่ของภรรยาที่ดีอีกต่อไป
 ด้วยเหตุที่ว่าสามีนั้น “ชรา” กว่านางมากนัก ทำให้เกิดผลคือนางอ้ออายบรรดานางพราหมณ์ทั้งหลาย
 นางจึงเป็นภรรยาที่ขัดต่อมนุษยธรรมศาสตร์และขัดต่อ “หน้าที่ของภรรยาที่ดี” ด้วยการ “ออกคำสั่ง” ให้
 ชุกไปหาข้าหญิงชายมารับใช้นาง หรือมีความหมายโดยนัยว่านางปรารถนาจะให้สามีไปเสียจากบ้าน
 และเพื่อที่นางจะได้มีสามีใหม่ อันที่จริงก็เป็นการเปิดโอกาสให้เทพดาผู้ปกป้องพิทักษ์รักษาคอย
 ช่วยเหลือพระเวสสันดรได้เห็นช่องทางที่จะช่วยพระเวสสันดรให้บำเพ็ญปุตตทานเพื่อสั่งสมบารมีได้
 สมดังที่ตั้งความปรารถนาไว้ จึงคล้อยใจให้นางอมิตตคาทราบข่าวการบำเพ็ญทานบารมีของ
 พระเวสสันดร และให้นางสื่อสารนั้นแก่ชุก

เป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุใดเทพดาจึงเลือกที่จะคล้อยใจนางอมิตตคา แทนที่จะคล้อยใจให้เผ่าชรา
 ชุกทราบข่าวโดยตรง ก็อาจจะพิจารณาได้ว่าหากชุกทราบข่าวพระเวสสันดรด้วยการคล้อยใจจาก
 เทพดาแล้ว ชุกก็อาจจะไม่ยอมบอกเรื่องราวของพระเวสสันดรแก่นางอมิตตคาให้ทราบก็ได้ เพราะ
 ชุกนั่นเองที่จะต้องเดินทางด้วยความทุกข์ยากลำบากไปยังเขาวงกต และด้วยความหวังและหวัง
 ภรรยาสาวสวยก็จะทำให้เกิดความทุกข์ใจไปตลอดการเดินทางได้ ดังนั้น เทพดาจึงเลือกที่จะคล้อย
 ใจให้อมิตตคาเป็นผู้ทราบข่าวนี้ แล้วให้มารยาหญิงเป็นตัวกระตุ้นและกำหนดชะตากรรมของชุกให้
 ต้องรีบออกเดินทางไปขอสงกุมารมาเป็นทาสของนางให้ได้ นับว่าในชาตินี้ นางอมิตตคาได้ก่อ
 วจกรรมด้วยการออกคำสั่งให้ชุกรีบเดินทางไปขอสงกุมารมาเป็นทาส ดังที่บรรยายว่า

ตัดหัว คนต้วน ยางสุทู่ ท่านจงอดสำห้ไปเสียหน่อยหนึ่งจึงจะดี ลาก
 จงจะเกิดมีนี่จริงๆ ทาส์ ทาสีญจ พราหมณ พราหมณ์เอ๋ย ถึงเข้าแล้วอย่านั่ง
 จงทูลขอ ซึ่งครุมน้อยหน่อทั้งสองพระองค์ โส เต ทสสติ ยาจิต เห็นท้าวเธอ
 ก็ทรงอุทิศประทานให้ ทาส์ ทาสีญจ ขตติโย ก็จะได้ขัตติโยรสมาใช้เป็น
 ทาสในกลางเรือน ทั้งหุงคัมคักเดือนให้หุงหา นั้นแหละจะค่อยเทียบหน้ากับ
 เพื่อนบ้าน...(86)

นางอมิตตคาได้ชี้แนะหนทางและสั่งให้ชูชกรรีบเข้าไปขอสองกุมารทันทีที่ได้พบกับพระ
 เวสสันดร เมื่อได้สองกุมารมาเป็นทาสรับใช้แล้วนั้นแหละนางจึงจะ“เทียบหน้ากับเพื่อนบ้าน”
 จะเห็นว่า นางอมิตตคามิได้คิดถึงความทุกข์ยากของชายผู้เป็นสามีแม้แต่น้อย คิดแต่เพียงว่าจะทำ
 อย่างไรนางจึงจะหายแค้นภรรยาพราหมณ์เหล่านั้นและจะได้ไม่ต้องทนอับอายอีกต่อไป ซึ่งก็มี
 ทางเดียวคือต้องให้สามีออกจากบ้านไป โดยมีข้ออ้างว่าให้เดินทางไปเพื่อขอสองกุมารมาเป็นทาส
 รับใช้นางให้ได้ แม้ว่าเผ่าชูชกจะพำพรณนาถึงความยากลำบากเพียงใดที่จะต้องเดินทางไปถึงเขา
 วงกตซึ่งเป็นระยะทางที่ไกลมาก นางอมิตตคาก็ไม่เห็นใจต่างๆ ที่ชูชกอยู่ในวัยชราเพียงนี้แล้ว และเขา
 เองก็นับว่าเป็นผู้มีบุญคุณแก่บิดามารดาของนางและมีสถานภาพเป็นสามี ซึ่งในสังคมอินเดียถือว่าสามี
 มีศักดิ์สูงกว่าภรรยาอยู่แล้ว แต่นางกลับบริภาษชูชกอย่างไม่ไว้หน้าว่า

เอวเมว ตูว์ พรหม กุดดูอเดอ้านซ่างแสนอุบาทว์ชลาดนี้กระไร
ไปสิ้นหมดคดีนี้กระไรไปสิ้นอย่าง ยังไม่ทันไปได้แต่สักข่าง ทำหน้าเป็นหน้า
งั่งเหงาหงอยโง่ อคนตวาว ปราชิต ร้องว่าไอ้หนทางไกล เกียจกระไรไป
 เกียจเหลือใครเขาจะไปเชื่อเจ้าจัญไร ใครเขาจะไปตามใจเจ้าไว้ไว้ สจ เม ทา
 ส์ ทาสี วาเมื่ออเดอามีไปหาข้าหญิงชายมาให้ดูใช้ ก็อย่าสงสัยที่กูจะอยู่
 สันนิวาสหรืออย่าสำคัญ อ้ายที่ไหนที่นั่นที่อเดอามีไม่ชอบใจ ที่มันแค้นจน
 เลือดคาไหลได้วันยังค่ำ กูก็จะรีบเร่งกระทำรำไปให้หลายเล่า...(87)

การด่าว่าสามี นับเป็นการก่ออหิริกรรมอย่างหนัก อีกทั้งยังผิดหน้าที่ของการเป็นภรรยาที่ดี
 ซึ่งต้องเคารพเชื่อฟัง และยกย่องสามี แต่นางกลับใช้ “วาจา” กล่าวหาสามีอย่างรุนแรงและที่สำคัญนาง
 เข้าใจจิตใจของเผ่าชราผู้นี้ดีว่าการมีภรรยาสาวยอมทำให้ออคระเวงไม่ได้ว่าภรรยาตนจะสนใจชายอื่น
 นางจึงได้ยกเรื่องการมีชายอื่นมาเป็นข้อต่อรองกับชูชก นางขู่ว่าจะออกเทียวเตร่ สิ่งใดที่ชูชกไม่ชอบ
 นางก็จะทำ

คำขู่ของนางอมิตตคายังผลให้เหล่าชุกเกรงว่านางจะมีสามีใหม่ที่หนุ่มกว่าตนจึงยอมทำตาม แม้ว่าจะไม่อยากเดินทางไปในครั้งนี้แม้แต่น้อย แต่เพราะ “อ้ายจิตต์ใจนั้นให้ครั้นคร้ามกลัวภรรยา วสาณุโค เมาะ วลี อนุโคด้วยเหล่าขราละเลิงหลงดูอำนาจมาตุคาม อททิโต กามราคน อันกามราคัดมหา หากเบียดเบียน ให้จิตต์นั้นแปลกเปลี่ยนโปร่งเปล่าเฝ้าฝันเพื่อน ตาแกกกลัวหนักกลัวหนักกลัวนาง อมิตตคาจะจากเรือนแระไปคบชาย...”(88)

ชุกจึงเป็นเพียง “เครื่องมือ” ของนางอมิตตคาที่ถูกใช้ให้ไปนำสองกุมารมาเป็นทาสของนาง เท่านั้น ดังที่ชุกได้กล่าวยืนยันก่อนจะเดินทางอีกว่าการไปครั้งนี้ก็เพื่อเห็นแก่นางอมิตตคาที่จะไม่ถูก ภรรยาพรหมณ์อื่นด่าว่าเอาอีก “พวกอีหญิงปากกล้าใจสามัญ ที่มันแกล้งแตกด่าว่าประจานเยาะ เย้ยเจ้า ก็จะต้องประสมประสานกลับคืนเข้าขอดีด้วย เข้าก็จะระวีระริกกระชกกระชวยระเวริด เพริดพริ้ง จะได้เป็นเจ้าจอมหม่อมหญิงอย่างมีบุญ เขาก็จะถูเรียกว่าเจ้าจอมครุณคุณแม่อมิตตคาเพราะ ว่ามีทาสีและทาสานั้นแล” (89)

นางอมิตตคานับเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการออกเดินทางไปด้วยความทุกข์ทรมานของ ชุกครั้งนี้ การทำให้ผู้อื่นได้รับความทุกข์ทรมานอย่างสาหัส ในทางพุทธศาสนาย่อมถือเป็นเจตนาที่ ก่อเวร ซึ่งหมายถึงความพยายาหรือการปองร้าย ที่ผู้ก่อยอมจะต้องไปชดใช้ในชาติต่อไป อีกทั้ง การเดินทางของชุกครั้งนี้ยังเกิดกลางสังหรณ์ว่าเมื่อเดินทางไปแล้วจะ “ไปตายมิได้กลับ”(92) แต่ที่จำ ต้องไปก็เพราะ “กามราคะหากรุนแรงเอาตัวมา จึงให้มีจิตต์คิดกลัวที่เขมขงยังไม่ยังกลัว”(92) ดวงชะตา ของชุกนั้น ในยามใกล้ตายจะมีบุญจึงให้ต้องมีอันพลัดพรากจากที่เพราะ “ไฟราคะก็กล้าทั้งชะตาก็ มาเป็นด้วย” (92) ตลอดการเดินทางชุกได้รับความลำบากยากแค้นแสนเจ็บ ทุกข์นี้ก็เป็นเพราะ “นางอมิตตคาเจ้าหากใช้ จึงตะโพงโด่งเข้าป่าได้ดูเวทนา กามคิทธิมา เหตุกระพัดรัตดาด้วยไฟราคะ เร่งร้อนรันทนทุกข์ลำบากเหลือกำลัง” (94) นางอมิตตคาเองก็น่าจะทราบถึงความยากลำบากของชุก ที่ต้องเดินทางไกลครั้งนี้ แต่ด้วยความเห็นแก่ตัวของนาง นางเพียงแต่อยากจะ “ตัดเทียมหน้าเพื่อน บ้าน” และด้วยความอับอายที่มีสามีเฒ่า และมีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด นางจึงรีบเร่งจัดข้าวของให้สามี เดินทางไปให้พ้นๆ เสีย นางอาจมีจุดประสงค์แอบแฝงที่จะหาสามีหนุ่มกว่าก็เป็นได้ การจัดข้าว ของให้แก่สามีชราที่แสดงถึงความจงใจที่จะให้สามีเดินทางออกจากบ้านไปนานๆ และนางก็แสดง อาการร่าเริงยินดีจนออกนอกหน้า ดังที่บรรยายว่า

...ออเฒ่าสั่งสิ่งใดเจ้าก็ทำได้สิ่งนั้น ทุกสิ่งสรรพเสร็จสรรพสำหรับจะเดินทาง ทั้งลูกเดือยข้าวฟ่างต่าง ๆ ไม่อย่างเดียวนะ ข้าวเหนียวข้าวเจ้า ข้าวเม่าข้าวพอง เป็นของเดินป่า ถั่วงาสาธุ ข้าวตอกข้าวตาก หลากๆ ไม่น้อย ที่ใส่น้ำอ้อยอร่อยดีล้า น้ำผึ้งหวานฉ่ำน้ำตาลหวานเคี้ยว เหน็ดเหนียวแก้ร้อน ผ่อนลงดูงได้ ชัดใส่ง่าย ละว่า นักหนาซบซ้อน ที่ไหนกินก่อนผ่อนไว้ข้างบน ที่ไหนเมื่อจนจะกิน กลางทางจัดไว้ข้างล่าง ต่างๆ สารพัด พรหมมณีสส อโรเจติ จึงบอกแก่ท่านดา พรหมมณีสส ว่าสะเบียงเครื่องยามก็พร้อมเสร็จอยู่ถ้วนถี่ จะไปก็ไปเสียเดี๋ยวนี้ เร็วๆ เข้าอย่าอยู่ อ้ายคนอื่นมันรู้มันจะจูไปเสียก่อน จะเสียทุนเสียรอนข้าวของ เครื่องสะเบียงกินสิ้นเสียเปล่าๆ...(89)

วิธีการจัดเรียงข้าวของให้แก่ชูชกแสดงให้เห็นว่านางอมิตตดารับรู้และตระหนักดีว่าชูชก จะต้องเดินทางไปนานจะต้องทนทุกข์ทรมาน แต่นางก็พยายามจะผลักดัน“สามี”ของตนให้ไปได้รับความลำบากและทุกข์ทรมาน ซึ่งนางเองก็มั่นใจว่าเฒ่าชูชกก็ยอมที่จะลำบากและต้องทนทุกข์ทรมาน เพื่อนางผู้เป็นที่รักอย่างแน่นอน

ความรักของชูชกที่มีต่อนางอมิตตดา ได้แสดงให้เห็นลักษณะในเรื่องความหลงใหลกามคุณ เป็นอย่างดี ดังที่มีข้อความย้ำเสมอๆ ว่า การที่ชูชกต้องตกกระกำลำบากครั้งนี้ก็ด้วยเหตุมาจากกามราคะ เป็นประการสำคัญนั่นเอง

นางอมิตตดา : ส่วนเกินของโครงเรื่องหลัก

หากพิจารณาโครงเรื่องนางอมิตตดากับชูชกแล้ว จะเห็นว่าไม่สัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักคือการบำเพ็ญทาน การถูกขับไล่ออกจากเมือง และการไปอยู่ป่าของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี แต่หากพิจารณาให้ดีอาจเห็นว่า เหตุการณ์ระหว่างนางอมิตตดากับชูชกจัดว่าเป็นโครงเรื่องรองที่สร้างขึ้นเพื่อผูกโยงชูชกให้ไปเกี่ยวข้องกับฐานะผู้ขอสงกุมารและเป็นผู้ช่วยให้พระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีขั้นสูงไปตั้งแต่ จันตivarมี อโกรบารมี ไปจนถึงบำเพ็ญตบะ คือสามารถเอาชนะใจตนเองได้ ขณะเดียวกันโครงเรื่องรองก็ทำหน้าที่เสริมให้เห็นหน้าที่และความรักของผู้เป็นภรรยาที่มีต่อสามีได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบการเป็นภรรยาของพระนางมัทรีที่ปฏิบัติต่อพระเวสสันดร กับการเป็นภรรยาของนางอมิตตดาที่ปฏิบัติต่อชูชก

ในโครงเรื่องหลัก พระนางมัทรีทรงยอมที่จะทนทุกข์ทรมานร่วมไปพร้อมกับสามี เพื่อไปปรนนิบัติสามีและมีให้ประชากรราษฎรกล่าวว่านางจะมีชายอื่น พระนางมัทรีทรงมีเหตุผลในการยกมา

กล่าวอ้างที่จะออกเดินทางติดตามพระราชสวามี ดังที่พระนางกราบทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัยใน
ทานกัณฑ์ ว่า

...พระคุณเอย เมื่อยามรักเขาก็ว่าไม่จากจนตัวตาย หญิงหลงลมชาย
เพราะหวานซิดสนิทนัก สู้บัวเรอรักบัวรุ่งผิวจนตัวยาก ครั้นสิ้นทรัพย์อัปภาคย์
เขาก็ไม่ยอมอินังนำพา ทาลพาโล โทณธาแล้วคำดี เป็นสตรีก็จนจิตต์ ตั้งแต่ว่า
จะบิบน้ำตาคิดไม่วายวัน พระคุณเอย เกล้ากระหม่อมฉันได้สดับอยู่เนืองๆ
ครั้นจะมีผิวก็เครื่องจะเคืองใจ ครั้นจะอยู่ไปเป็นหม้ายก็ตรอมจิตต์ เป็นไม่รู้
แห่งที่จะคิดจะปรองคอง เป็นสตรีมีผิวสองไม่พองแล้วเป็นราศี ...พระพุท
เจ้าข้า หญิงอย่างนี้มีตรีไม่เอามาเป็นแบบจะบับ ถึงจะตะกรกตะกรำระยำ
อัปภาคย์ ไม่ให้ผิวตัวจากแล้วพระทูลกระหม่อม มัทรินี้จะสู้ถนอมขอมตายกับ
ฝ่าพระบาท จะพิทักษ์ไถทริราชทุกเย็นเช้า จะหาผิวที่ไทนดังพระทูลเกล้าฯ ตาย
แล้วเกิดแล้วสักร้อยชาติ จะเหมือนพระเวสสันดรจอมปราชญ์นี้ยากนัก ...(45)

คำกราบทูลของพระนางมัทรินี้เนื้อความตรงกันข้ามกับคำกล่าวของนางอมิตตดา พระนาง
มัทรินทรเกรงจะตกเป็นที่ครหาของชาวเมือง พระนางกลัวจะต้องตกอยู่ในฐานะหม้ายบ้าง หรือหญิง
ที่มีสามีใหม่บ้าง พระนางจึงเลือกที่จะเดินทางติดตามไปรับใช้ และยอมรับทุกข์ร่วมสุขกับพระสวามี
ด้วยเพราะพระสวามีของพระนางนั้นเป็น “จอมปราชญ์” พระนางจึงจะขอ “พิทักษ์ไถทริราชทุกเย็นเช้า”

เมื่อเปรียบเทียบการประพฤติปฏิบัติต่อสามีระหว่างพระนางมัทรินกับนางอมิตตดาอย่างผิวเผิน
ก็อาจเห็นว่าคล้ายกัน แต่เมื่อนางอมิตตดาถูกนางพราหมณีปริกาษถึง “จุดอ่อน” ของตน นางอมิตตดา
ก็มีพฤติกรรมตรงกันข้ามกับที่เคยปฏิบัติมา รวมทั้งเริ่มมีความคิดจะหาสามีที่ “ทัดเทียมหน้าตา”
มาแทนแต่่าชูชก นางอมิตตดาจึงเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญมากกว่าจะเป็นเพียงตัวเชื่อมโยง
เหตุการณ์ใน โครงเรื่องหลักกับ โครงเรื่องรองให้มาสัมพันธ์กันเท่านั้น แต่นางยังมีความสำคัญมากกว่า
นั้นหากพิจารณาว่านางเป็นตัวละครได้รับเลือกจากเทพดา ให้มาเป็น “ตัวช่วย” ผลักดันและขู่เชิญให้
ชูชกพาสองกุมารไปรับใช้นางให้ได้ ดังที่ชูชกกล่าวว่า

... เอาพระจอมผู้จุกน้อยๆ นำเอ็นดูมาเป็นทาส รตุนิหิวมตคนทิต
ใช้สอยก็จะไม่นิราศหลบลิ้ ทุกทิวาราตรีไม่เลินเล่อ ปริจริตฺตฺตฺตติ จะไค้บ่าง
บ่รอตติคตามเจ้าก็จ้งงามหน้าทีเฒ่าทุกเวลา (89)

การที่ชูชกรับปากกับนางอมิตตดาว่าจะเดินทางไปขอสองกุมารถึงเขาวงกตนั้น ในมหาวาสสันดรชาดก(ฉบับอรรถกถา) ได้กล่าวถึงความหลงใหลในกามราคะของชูชกไว้ถึงสองแห่งว่า “ตโต โส พุราหุณโณ ภีโต พุราหุณณิยา วสานุโค อทุกิโต กามรคน พุราหุณณิ เอตพุรวี” แปลว่า “ลำดับนั้น ตาพราหุณณ์คกใจกลัว เป็นคนตกอยู่ในอำนาจของนางพราหุณณิ มีใจกลัวมกลัดเพราะกามราคะบีบคั้น...” (73) และอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า “โส โจทิตโต พุราหุณณิยา พุราหุณโณ กามกิทุธิมา อมนุตฺ ปฏิสเวิตถ...” แปลว่า “ตาพราหุณณ์ ผู้ตกอยู่ในอำนาจของกามราคะ ถูกนางพราหุณณิบังคับแบได้เสวยทุกข์นั้นๆ ในป่า” (75)

ข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ตัวละครชูชกและอมิตตดาถูกกำหนดให้เป็นอุปกรณ์ประกอบการสั่งสอนให้เห็นความลุ่มหลงในกามราคะ ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้ชูชกเดินทางไปยังเขาวงกตได้ และด้วยความกลัวว่านางอมิตตดาจะไปรักชายหนุ่มแทนตนผู้ชราภาพ ชูชกจึงยอมทำตามความปรารถนาของนางทุกอย่างเพื่อให้นางอยู่กับเขาตลอดไป

น่าสังเกตว่าเมื่อชูชกได้ทรัพย์สมบัติมากมายจากพระเจ้ากรุงสยุมชัยมากมาย แต่เฒ่าชรากลับมิได้รำลึกถึงนางอมิตตดาเลย และการที่ชูชกเป็นตัวละครที่เปี่ยมด้วยความโลภในกมลสันดานนี้เอง ชูชกจึงต้องแตกตายในที่สุด เหตุการณ์นี้จึงทำให้เห็นว่าเมื่อชูชกเสวยสุขเขาก็มิได้นึกถึงภรรยาผู้ยากแค้นแต่เพียงคนเดียวเท่านั้น คนทั้งสองได้สะท้อนถึงความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ที่แสดงถึงความเป็นปुरुชนได้อย่างชัดเจน และนี่อาจเป็นเหตุที่อธิบายเรื่องวัฏกรรมของสองคนนี้ได้ว่าเมื่อชูชกกลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัต และนางอมิตตดากลับชาติมาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกาแล้ว ทั้งสองก็มีได้เกี่ยวข้องกันในฐานะสามีและภรรยาอีกครั้งในชาติก่อน

ความรักระหว่างชูชกกับนางอมิตตดาจึงเป็นอุปกรณ์แสดงให้เห็นความลุ่มหลงของมนุษย์ และแสดงให้เห็นธาตุแท้ของมนุษย์ที่มีแต่ความโลภและความเห็นแก่ตัว และด้วยการก่อวจิกรรมของนางอมิตตดาเอง พระอรรถกถาจารย์จึงได้กำหนดให้นางกลับชาติมาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกาในสมัยพุทธกาล และมีบทบาทเป็นตัวละครปฏิปักษ์กับพระพุทธเจ้าอีกในชาติปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจต่อไปอีกว่า ด้วยพฤติกรรมของนางจิญจมาณวิกานั้นมีเหตุเพียงพอแล้วหรือไม่ที่ให้นางได้รับโทษทัณฑ์หนักที่สุด

นางจัญจมาณวิกา : นางไม้มะขาม “ตัวช่วย” ของพวกเดียรฉัตร

ใน **ธัมมปทัฏฐกถา โสภวรรควรรณนา**¹⁴ ได้กล่าวถึงเรื่องราวของนางจัญจมาณวิกาอย่างละเอียดว่า นางเป็นนักบวชที่มีความงามเป็นเลิศคนหนึ่ง อยู่ในกรุงสาวัตถี นางนับถือพวกเดียรฉัตรเป็นที่พึ่ง ในเวลานั้นพระบรมศาสดามีสาวกและลาภสักการะมากมาย พวกเดียรฉัตรจึงหาทางทำลาย พระสมณโคดมให้เสื่อมลาภสักการะเหล่านั้น นางจัญจมาณวิการับอาสาไปทำที่ว่าพักอาศัยกับ พระพุทธรองค์ในพระเชตะวัน

ต่อมานางเอาผ้าพันท้องเพื่อให้ผู้คนทั่วไปเห็นว่านางเริ่มตั้งครรภ์ เมื่อเวลาผ่านไปอีก นางเอา ท่อนไม้มะขามผูกด้วยเชือกให้ดูท้องใหญ่เพิ่มขึ้น ใช้ไม้ทุบมือทำให้บวมตามลักษณะของหญิงมีครรภ์ สร้างความเข้าใจผิดว่านางมีความสัมพันธ์กับพระสมณโคดมอย่างลึกซึ้ง และกล่าวหาว่าพระตถาคต ว่าไม่ดูแลนางทั้งที่ตั้งครรภ์เช่นนี้อีกด้วย ขณะนั้นอาสน์ของพระอินทร์เกิดร้อนขึ้น พระองค์จึงเสด็จ ลงมาพร้อมทั้งเทพบุตร ๔ องค์ เทพบุตรแปลงเป็นลูกหนูกัดเชือกที่ผูกไว้ ไม้ท่อนกลมก็ตกลงมาทับ เท้าจนปลายเท้าทั้งสองแตก ผู้คนจึงทราบความจริงต่างรุมทำร้ายนาง เมื่อนางคล้อยหลังคลอง พระเนตรของพระตถาคต แผ่นดินก็แยก สูดเอานางตกลงไปในอเวจี และเมื่อนั้นชื่อเสียงของ พระตถาคตก็กลับคืนมาและยิ่งขจรขยายไปไม่มีที่สิ้นสุด

นางจัญจมาณวิกาจึงมีชื่อที่แปลได้ว่า นาง “ไม้มะขาม” ก็ด้วยพฤติกรรมของนางนี้เอง กล่าว ได้ว่านางเป็นหญิงที่เกิดมาเพื่อมุ่งร้ายต่อพระสมณโคดม นางเป็นตัวอย่างอันดีที่สั่งสอนเรื่อง การคบคนชั่วเป็นมิตร นางเต็มใจที่จะช่วยพวกเดียรฉัตรทำลายชื่อเสียงเกียรติยศของพระตถาคต แต่หากพิจารณาในทางกลับกันนางก็มีบทบาทเป็น “ตัวช่วย” เผยแผ่พระคุณความดีของพระตถาคต ให้ปรากฏแก่สายตาของคนทั้งหลายเช่นเดียวกับที่ได้เกิดเป็นนางอมิตตดา ผู้เคยมีบทบาทในการตอบสนองความปรารถนาการบำเพ็ญอุทิศทานของพระเวสสันดรในพระอดีตชาติ เมื่อครั้งที่พระบรม ศาสดาเสวย พระชาติเป็นพระโพธิสัตว์มาแล้ว

การที่นางจัญจมาณวิกาตกเป็น “เครื่องมือ” ของพวกเดียรฉัตรที่คอยวางแผนใส่ร้ายพระพุทธรเจ้า ให้มีวิฆเนศนั้น น่าจะพิจารณาได้ว่าเป็นผลจากกรรมที่นางเคยใช้ให้ชูชกไปขอสองกุมาร และการที่ นางได้กล่าวเท็จประจานพระพุทธรองค์ในท่ามกลางสาธารณชนนั้น ก็นับเป็นวิกรรมที่นางได้สานต่อ จากที่ได้สั่งสมมาแล้วในชาติก่อน ๆ หลายชาติ ดังที่ปรากฏเรื่องราวของนางจัญจมาณวิกาอย่างละเอียด ในอรรถกถาชาดกเรื่องที่ 472 **มหาปทุมชาดก**¹⁵

ชาดกเรื่องนี้กล่าวว่าพระบรมศาสดาทรงปรารถนาเรื่องนางจัญจมาณวิกา ผู้เคยเกิดเป็นพระ มารดาเลี้ยงของพระโพธิสัตว์มาแล้วในอดีต พระนางปรารถนาที่จะมีความสัมพันธ์กับพระโพธิสัตว์

หลังจากที่นางได้มีความสัมพันธ์กับเหล่าทหารมากมายมาก่อนหน้านี้แล้ว แต่พระองค์ทรงปฏิเสธและหลีกหนีไป ทำให้พระนางโกรธและอาฆาตพระโพธิสัตว์ เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จกลับจากการยกทัพไปทำสงคราม พระนางก็ได้กล่าวเท็จใส่ร้ายพระโพธิสัตว์ว่าล่วงเกินพระนาง พระราชสวามีทรงไม่ทันคิดมีรับสั่งให้นำพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระราชโอรสไปประหารชีวิต อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายต่างกราบทูลเป็นคาถาให้พระมหากษัตริย์ทรงใคร่ครวญพิจารณาก่อนลงพระอาญา แต่พระองค์ก็ทรงเห็นแก่อักรมเหสี จึงมีรับสั่งให้โยนพระโพธิสัตว์ลงเหวไป อักรมเหสีพระองค์นั้นได้ก่อวีกรรมด้วยการกล่าวเท็จ และกลับชาติมาเกิดเป็นนางจัญจมาณวิกา

เช่นเดียวกับอรรถกถาชาดกเรื่องที่ 120 พันชนโมกขชาดก¹⁶ กล่าวถึงความมักมากในกามของพระเทวี และนางก็ได้กล่าวเท็จใส่ร้ายพระโพธิสัตว์ในลักษณะเดียวกัน ดังนั้น หากพิจารณาเรื่องราวการสังสม “กรรม” ของนางจัญจมาณวิกาที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกแล้ว จะเห็นว่าชาดกได้รวบรวมเรื่องราวการก่อวิกรรมทั้งวจีกรรมและกายกรรมของนางจัญจมาณวิกาไว้ให้เห็นว่านางมีพฤติกรรมเดียวกันชาติแล้วชาติเล่า จนกระทั่งในชาติที่กำเนิดเป็นนางอมิตตดาและนางจัญจมาณวิกา

การก่อ วิกรรม หรือกรรมที่ต่อเนื่องชาติแล้วชาติเล่าของนางจัญจมาณวิกาดังที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกข้างต้นนี้เอง ได้มาส่งผลของกรรมอย่างหนักที่สุดในชาติปัจจุบัน อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ด้วยวิกรรมที่นางก่อไว้หลายชาติมาแล้วนี้เอง นางจึงต้องรับโทษทัณฑ์ถึงกับถูกรณีสือบเมื่อคล้อยหลังจากคลองพระเนตรของพระพุทธองค์ “วิบากกรรม” ที่นางจัญจมาณวิกาได้รับ จึงนับว่าสาสมกับการกระทำของนาง ซึ่งได้สังสมมาจากชาติก่อนๆ นั้นแล้ว ทั้งในชาติที่เป็นแม่เลี้ยงใจร้ายและเป็นนางอมิตตดาผู้ชั่วช้าจาง่ากล่าวสามิ ก่อวีกรรมกับพระเวสสันดร และในท้ายที่สุดเรื่องของนางอมิตตดาก็น่าจะจบลงด้วยการมีสามิใหม่ที่นุ่มกว่าชุกดังที่มีผู้เล่าเรื่องต่อจากตอนที่เฒ่าชุกท้อแตกตายแล้วว่า “ส่วนนางอมิตตดานั้น เมื่อรอชุกอยู่ช้านาน อนุমানเอาว่าคงจะไปตายในป่าเสียแล้ว และนางก็ยังเป็นสาวรุ่นพวกหนุ่มๆ ข้างบ้านก็คงจะมาก่อรอก่อตึก ช่วยเหลือการบ้านงานเรือนไปตามประสา บางทีก็จะส่งข้าวปลาอาหารให้บ้าง เพราะนางไม่ได้ทำมาหากินอะไร ในที่สุดก็ตรองปล้องขึ้นกับเหมตฺรณพราหมณ์”¹⁷

จากที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่านางอมิตตดา ซึ่งเป็นตัวละครในอรรถกถาชาดกมหานิบาต เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้กระทำการด่าว่าสามิ แม้จะไม่ปรากฏว่านางได้กระทำการกายกรรมทำผิดหน้าที่ของภรรยาที่ดีด้วยการนอกใจสามิ ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามิและจงรักภักดีดังพระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรก็ตาม แต่เรื่องราวของนางก็สื่อความหมายไปทำนองเดียวกับในชาติก่อนๆ ของนาง อีกทั้งนางยังได้ก่อวีกรรมต่อพระเวสสันดรด้วยการให้สามิไปขอสองกุมาร

ตามคำสั่งของนางอิกด้วย บทบาทของนางอมิตตาจึงเป็นอุทาหรณ์ที่สามารถยกมาอธิบายเรื่อง การก่อวิฏกรรมหลายต่อหลายชาติได้เป็นอย่างดี และขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นผลของการรับโทษ ทัณฑ์ตามหลักกรรมในพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนที่สุดอีกด้วย

หมายเหตุ : ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร.ชาญรงค์ บุญหนุน ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้ให้คำแนะนำอันมีค่าต่อการเขียนบทความนี้

เชิงอรรถ

¹ หมายถึงอรรถกถาชาดกเรื่องที่ 547 อันเป็นเรื่องสุดท้ายในนิบาตชาดก ซึ่งได้แก่ อรรถกถาชาดกที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งในตำนานการเรียบเรียงพระไตรปิฎกกล่าวว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้แปลและชำระจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลี ราวพุทธศตวรรษที่ 10

² กรมศิลปากร, ศิลปากรในสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), หน้า 254.

³ อรรถกถาชาดกประกอบด้วยส่วนต่างๆ ได้แก่ 1. ปัจจุบันวัตถุหรือการปรารภเรื่อง เป็นการเริ่มต้นเล่าเรื่องในสมัยพุทธกาล หรือกล่าวถึงเหตุของการเล่าเรื่องชาดก 2. อดีตวัตถุ หรือส่วนที่เป็นเรื่องชาดก คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต อาจเป็นเรื่องพระอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ 3. คาถา ถือว่าเป็นส่วนที่เก่าแก่ที่สุดของอรรถกถาชาดก 4. ไวยากรณ์ คือส่วนที่อธิบายคำและความในคาถา และ 5. สโมธาน เป็นส่วนท้ายของเรื่องทีกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครในชาดก ว่ามาเกิดเป็นบุคคลใดในสมัยพุทธกาล

⁴ เดียรธีย์หมายถึงพวกที่นับถือลัทธิต่างๆ ซึ่งมักให้ร้ายและเป็นปฏิปักษ์กับพระบรมศาสดา และพระพุทธศาสนา

⁵ เปรม พิมจันทร์, "บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 93.

⁶ ผู้ที่ถูกธรณีสูบมีทั้งหมด 4 คน คือ 1. พระเทวทัต เพราะทำร้ายพระพุทธเจ้าด้วยวิธีการต่างๆ 2. นันทมามพ เพราะข่มขืนขำเราพระอุบลวรรณาเถรี 3. พระเจ้าสุปปพุทธศากยะ เพราะปิดหนทางโดยนั่งขวางมิให้พระพุทธองค์เสด็จ และ 4. นางฉัญจมาณวิกา เพราะคำพระพุทธองค์ด้วยคำไม่เป็นจริง อ้างถึงใน เปรม พิมจันทร์, เรื่องเดียวกัน.

⁷ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา กรุณาแปลให้ ผู้เขียนขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

⁸ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นวรรณคดีเรื่องพระเวสสันดรตำนานหนึ่งที่รจนาขึ้นด้วยถ้อยคำที่ไพเราะและอีกประการหนึ่งก็รู้จักกันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะเป็นแบบเรียนในระดับมัธยมและอุดมศึกษา ในบทความนี้ อ้างจากวรรณคดี มหาเวสสันดรชาดก(ฉบับเทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์) โครงการมูลนิธิหอไตร จัดพิมพ์, 2533.

⁹ อ้างถึงใน โสมทัต เทเวศร์(นามแฝง), “ซุชก ผู้เป็นปวงนีย์แห่งขอทาน” วารสารวัฒนธรรมไทย, 24 (ธันวาคม 2524) : 19.

¹⁰ อ้างถึงใน สุจิตรา ธรรัตน์, ศาสนาเปรียบเทียบ(พิมพ์ครั้งที่ 4), (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2538), หน้า 87.

¹¹ โกศล ตีนาสวน นักศึกษาวิชาเอกภาษาไทยปีที่ 3 คณะอักษรศาสตร์ ค้นคว้าในอุพกัมมวิภังคสูตร (135) พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริเปณาสกั พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 22, (อนุสรณ์งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พุทธศักราช 2500), หน้า 58.

¹² มนุธรรมศาสตร์ หรือมานวธรรมศาสตร์ เป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของพราหมณ์ที่สอนเกี่ยวกับเรื่องธรรมะ ซึ่งรวมทั้งกฎหมายบ้านเมืองและกฎศีลธรรม นับเป็นคัมภีร์กฎหมายที่สำคัญอันเป็นที่มาของกฎหมายฮินดู ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในปริชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 30.

¹³ อ้างถึงใน ปริชา ช้างขวัญยืน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

¹⁴ ธรรมปัทมฐกถา โลกวรรณกรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย , 2530), 255-261.

¹⁵ มหาปทุมชาดก (60/186-202) ปรารภนางจิญจมาณวิกา ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สายวรุณ น้อยนิมิตร, “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), ภาคผนวก ข.

¹⁶ พันธน์โมกขชาดก (56/454-462) ปรารภนางจิญจมาณวิกา ผู้ไม่อ้อมด้วยเมถุนธรรม พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปุโรหิตรูปงาม ถูกพระอัคมเหสีผู้มักมากในกามคุณของพระเจ้าพาราณสีใส่ความว่าทำร้ายนาง ปุโรหิตจึงกราบทูลพระราชาร้องความมักมากในกามของพระอัคมเหสี ทำให้ตนพ้นจากการถูกใส่ร้าย

¹⁷ โสมทัต เทเวศร์(นามแฝง), “ซุชก ผู้เป็นปวงนีย์แห่งขอทาน” วารสารวัฒนธรรมไทย, 25 (มกราคม 2529) : 35.

บรรณานุกรม

- ธัมมปัทฏฐกถา โลกวรรณกรรม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- เปรม พิมจันทร์. "บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี". วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2521.
- พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับส.อ.ส. อรรถกถา เล่ม 20 (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกพระเมรุ
พระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธรมหาเถร ป.ธ.9) 25 พฤษภาคม
2539)
- พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 22 อนุสรณ์งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พุทธศักราช 2500.
- ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก (ฉบับเทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์) โครงการมูลนิธิหอไตร จัศพ์พิมพ์, 2533.
- ศิลปากร, กรม. ศิลจารึกในสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2526.
- สายวรุณ น้อยนิมิตร. "อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับ
วรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น". วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตร ศษ.ฎ. บัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- สุจิตรา ธรรัตน์. ศาสนาเปรียบเทียบ (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2538.
- โสมทัต เทเวศร์(นามแฝง). "ชูชก ผู้เป็นปูชนียแห่งขอมาน" วารสารวัฒนธรรมไทย. 24 (ธันวาคม
2528) : 18-23.